

08. Çankırı yöresine ait yerel atasözleri¹**Şerife ÖZER²****APA:** Özer, Ş. (2024). Çankırı yöresine ait yerel atasözleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 143-157. DOI: 10.29000/rumelide.1413647.**Öz**

Çankırı ili İç Anadolu'nun kuzey batısında yer alan ve kadim Türk kültürünün taşıyıcısı ve aktarıcısı olan önemli illerden birisidir. Türk Dilinin anlatım gücünün zenginliğini yansıtan söz varlığı unsurundan birisi hiç kuşkusuz atasözleri ve deyimlerdir. Dil çalışmaları çerçevesinde yöresel atasözlerinin araştırılarak kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu makalede amacımız Çankırı yöresine ait atasözlerini tespit ederek Çankırı'nın söz varlığını ve kültür zenginliğini hem kayıt altına almak hem de gelecek kuşaklara aktarmaktır. Çankırı ve yöresinde yaptığımız derleme ve tarama çalışmalarında tespit ettiğimiz atasözlerinin TDK'nin dijital sözlüğünde, Ö. A. Aksoy'un "Atasözleri Sözlüğü"nde, N. Albayrak'ın "Türkiye Türkçesinde Atasözleri" kitabında ve B. T. Aksu, Ş. Akalın ve R. Toparlı'nın "Türk Atasözleri Sözlüğü" eserlerinde yer alıp almadığını kontrol ederek altmış üç atasözünün yöresel olduğunu belirledik. Tespit ettiğimiz yöresel atasözlerini hem standart Türkçe yazılışıyla hem de ağız ses özelliklerini gösteren ağız alfabetiyle parantez içinde gösterdik. Çankırı ağız üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları mevcut olduğu için ağız özellikleri üzerinde durmadık. Giriş bölümünde atasözleri hakkında bilgi verdikten sonra alfabe sırasına göre sıraladığımız atasözlerinin anlamlarını ikinci bölümde açıkladık. Üçüncü bölümde atasözlerinin kavram alanlarını sekiz ana başlık altında sınıflandırdık. Birinci alt bölümde aile hayatı, çocuk terbiyesi ve eğitiminin önemini akrabalık ilişkilerini ve evlilik konularını içeren atasözlerini inceledik. Çankırı'nın yöresel atasözlerinde aile hayatının, akrabalık ilişkilerinin çok önemli olduğu vurgulanıyor. İkinci alt başlıkta iş hayatını ve ekonomik hayatı ilgilendiren alışveriş, borç alma verme, para, zenginlik ve fakirlik konularını ihtiva eden atasözlerini inceledik. Üçüncü alt başlıkta sosyal ilişkileri, arkadaşlık, dostluk, komşuluk vb. konuları ihtiva eden atasözlerinde dostluğun önemini ve sosyal hayatta yumuşak huylu olmak gerekliliği, fakirlere ve güçsüzlere sahip çıkmanın önemi belirtiliyor. Dördüncü alt başlıktaki kavram alanında dinî konular ve batıl inançlar hakkındaki atasözlerinde gusül abdestinin önemi ve iftira atmanın çok kötü bir davranış olduğu vurgulanıyor. Batıl inanç ihtiva eden yalnızca bir atasözü tespit ettik. Beşinci alt başlıkta mevsimler, aylar ve tarımla ilgili atasözlerinde mart ayında soğuk havanın kısa sürmesinin tarım için faydalı, nisan ayında yağmurun önemli olduğu öne çıkmaktadır. Altıncı alt başlıkta insan karakteri üzerine söylenmiş atasözlerinde aç gözlülüğün kötü bir huy olduğu ve temiz kalpli olmanın

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1413647

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı / Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Literature, Turkish Language and Literature (Çankırı, Türkiye), soezer@gmail.com, serifeozer@karatekin.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-1167-9317 **ROR ID:** https://ror.org/011y7xt38, **ISNI:** 0000 0004 0384 3548, **Crossreff Funder ID:** 501100006746

önemi belirtiliyor. Yedinci alt başlıkta sebze, meyve ve beslenme ile ilgili atasözleri yer alıyor. Sekizinci ve son alt başlıkta hayvan metaforları ele alındı. Bu bölümde at çok kıymetli hediye olarak nitelendirilmiş, köpek aç gözlü ve saldırgan insan metaforu olarak, kurt da adı kötüye çıkmış insan ve kötü insan simgeleri için kullanılmıştır. Ayı güçlü insan, manda ihtiyacı büyük insan metaforları olarak kullanılmıştır. Dördüncü bölümde sonuç değerlendirmesi yapılmıştır. Elde ettiğimiz bulgular, Çankırı yöresinde Anadolu'nun kadim kültürünün önemli özelliklerinin günümüze kadar aktarıldığını ve yaşatıldığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Çankırı Atasözleri, Çankırı Söz Varlığı, Yöresel Atasözleri

Local proverbs from Çankırı region³

Abstract

Çankırı province is one of the important provinces located in the northwest of Central Anatolia and the carrier and transmitter of ancient Turkish culture. One of the vocabulary elements that reflect the richness of the expression power of the Turkish Language is undoubtedly proverbs and idioms. Within the framework of language studies, it is of great importance to research and record local proverbs and pass them on to future generations. Our aim in this article is to identify the proverbs of the Çankırı region and to record the vocabulary and cultural richness of Çankırı and to pass it on to future generations. The proverbs we identified in our compilation and scanning studies in Çankırı and its region are included in TDK's digital dictionary, Ö. A. Aksoy's "Proverbs Dictionary", N. Albayrak's "Proverbs in Turkey Turkish" book and B. T. Aksu, Ş. We determined that sixty-three proverbs were local by checking whether they were included in the "Turkish Proverbs Dictionary" works of Akalın and R. Toparlı. We have shown the local proverbs we have identified in parentheses, both in standard Turkish writing and in the dialect alphabet that shows the dialect sound characteristics. Since there are master's and doctoral studies on the Çankırı dialect, we did not focus on the dialect features. After giving information about proverbs in the introduction section, we explained the meanings of the proverbs, which we listed in alphabetical order, in the second section. In the third section, we classified the conceptual areas of proverbs under eight main headings. In the first subsection, we examined proverbs about family life, the importance of child upbringing and education, kinship relations and marriage issues. Local proverbs of Çankırı emphasize that family life and kinship relations are very important. In the second subheading, we examined proverbs that cover business and economic life, such as shopping, borrowing, lending, money, wealth and poverty. In the third subheading, social relations, friendship, camaraderie, neighborhood, etc. are discussed. In the proverbs covering the subjects, the importance of friendship, the necessity of being gentle in social life, and the importance of taking care of the poor and the weak are stated. In the concept area under the fourth subheading, the importance of ablution and the fact that slandering is a very bad behavior

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 29.11.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1413647

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

are emphasized in proverbs about religious issues and superstitions. We found only one proverb containing superstition. In the fifth subheading, in the proverbs about seasons, months and agriculture, it is highlighted that the short duration of cold weather in March is beneficial for agriculture and rain in April is important. In the sixth subheading, it is stated that greed is a bad habit and the importance of having a pure heart is stated in the proverbs about human character. The seventh subheading includes proverbs about vegetables, fruits and nutrition. In the eighth and last subheading, animal metaphors were discussed. In this section, the horse is described as a very valuable gift, the dog is used as a metaphor for greedy and aggressive people, and the wolf is used as symbols of bad people and bad people. The bear is used as metaphors for a strong person and the buffalo for a great person in need. In the fourth section, the results were evaluated. The findings we obtained show that the important features of the ancient culture of Anatolia have been transferred and kept alive in the Çankırı region until today.

Keywords: Çankırı Proverbs, Çankırı Vocabulary, Local proverbs

I- Giriş

Dil, insanlar arasındaki iletişimin en temel unsuru aynı zamanda toplumların kültür taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Dilin iletişim aracı olarak sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için söz varlığı unsurlarının iyi araştırılması ve tespit edilmesi elzemdir. Çünkü dil canlı bir varlık olduğu için söz varlığı unsurları kelimeler, terimler, atasözleri, deyimler vb. kalıplaşmış sözler zamanla kullanımdan düşebilir. Dile gereken önem verilmediği takdirde zamanla kelime hazinesi zayıflar, kavram zenginliğini ve derin anlatım gücünü kaybeder. Her ne kadar bir dilin söz varlığının en temel unsuru kelime hazinesi ve terimler olsa da anlatım gücünü derinleştirmesi açısından (genellikle) mecaz ve metafor anlatım özelliği taşıyan atasözleri ve deyimler de ikinci önemli temel unsurdur.

Atasözleri, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş, geniş bir zaman diliminde kalıplaşmış, toplumun geniş kitlelerine yayılarak halka mal olmuş tecrübe ve birikimlerin nesilden nesile aktarıldığı öğüt verici, tavsiye niteliği taşıyan, uyarıcı, hatta bazen teselli edici mahiyette de kullanılan, çoğu zaman mecaz anlamlı, kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözleri geçmişten günümüze (bazı ses ve söz değişiklikleri hariç) değişime uğramadan kullanılagelen kalıplaşmış ifadeler olduğu için toplumun sosyal hayatını, dünyaya bakışını, örf ve adetlerini kısacası toplumsal katmanların tamamını kapsayan kültürel hazinesinin bir aynası gibidir. Bir toplumun ortak kültür hazinesi, söz varlığıdır. “*Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, ahlâk, folklor... gibi birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından çok önemli dil yapılarıdır*” (Aksoy 1962: 131). Atasözleri toplumun ağızdan ağıza geçen kültür taşıyıcısı olduğu için eskiden yaşanmış ve günümüzde yaşanmakta olan ortak kültürün aynası olarak, sadece dil ve folklor araştırmalarında değil, bütün beşeri bilimlerin araştırma alanlarının yararlanabileceği kaynak olma özelliği taşımaktadır. “*Atasözleri toplumun yaşam biçiminin, kültür öğelerinin yer aldığı belgesel miras niteliğindedir*” (Osanmaz, 2015: 22). Yukarıda da belirttiğimiz gibi “*Her milletin atasözleri kendi varlığının ve benliğinin aynası gibidir. O milletin düşüncelerini, yaşayış biçimlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Milletlerin duygularını, kılık kıyafetlerini ve hatta zekâlarının keskin olup olmadığını atasözlerinden gözlemek ve anlamak mümkündür. Kısaca, atasözleri milletlerin portresini çizer demek uygun olabilir*” (Yılmaz, 1999: 229). Bu portre de bir milletin kültür hayatının aynasıdır. Atasözlerinin bir diğer özelliği de toplum tarafından bilgece sözler olarak kabul edilmesi ve benimsenmesidir (Aksoy, 1984: 36).

Atasözleri geniş toplum kitlelerine yayıldığı gibi yalnızca belli bölgelerde kullanılan ve toplumun geneline yayılmamış yerel kullanılan atasözleri de vardır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle zayıflayan sosyal ilişkiler toplumun ortak kültürel değerlerin yeni nesillere aktarılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı Çankırı'da kullanılan yöresel atasözlerinin kayıt altına alınarak kaybolmasını önlemenin yanı sıra Türkçenin söz varlığına az da olsa katkıda bulunmaktır. Zira her yörede kültürel miraslar araştırılıp derlenirse Türkçenin zengin ifade gücü ve dil hazinesi daha da güçlenecektir.

Araştırmamızın konusu olan Çankırı ili Orta Anadolu'nun irfanını yansıtan kültürel zenginliğiyle ve yaren kültürünün simgesi olarak tanınan önemli illerinden olup atasözleri açısından da oldukça zengindir. Yaptığımız araştırma⁴ ve derlemede Çankırı ve yöresinde kullanılan çok sayıda atasözü tespit ettik. Ancak araştırmamızda henüz geniş kitlelere yaygınlaşmamış, bu yöreye mahsus atasözlerini değerlendirdik (diğer atasözlerini de kitap haline getireceğiz). Atasözlerinin yöresel olup olmadığını ise Türk Dil Kurumunun dijital sözlüğünden,⁵ Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü*⁶nden, Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*⁷ kitabından ve Belgin Tezcan Aksu, Şükrü Akalın ve Recep Toparlı'nın *Türk Atasözleri Sözlüğü*⁸nden kontrol ettik. Tespit ettiğimiz altmış üç yöresel atasözünü standart Türkçe yazı dilindeki söylenişleriyle inceledik. Ancak parantez içinde yöresel ağız özelliğiyle de yansıttık. Daha sonra anlamlarını açıkladık. Çankırı ağızı dil çalışmaları daha önceden yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapıldığı için atasözlerinde ağız çalışmasına yer vermedik. Ancak atasözlerinin derin mecaz ve metafor anlamlarının Çankırı'nın yöresel atasözlerindeki kavram alanlarını sekiz ana bölümde sınıflandırarak inceledik.

II. Çankırı yöresine ait atasözleri

2.1. Ağa başım dön başım yine kendim. (Āa başım, dön başım yine gendim.): Dönüp dolaşıp yine kendi işini kendin halletmelisin. Hiç kimseden yardım bekleme işini kendin gör anlamındadır.

2.2. Ağustosun on beşi yaz, on beşi kış. (Āustosun on beşi yaz on beşi Kış.): Ağustos ayının yarısı yaz yarısı da kış, kışa hazırlıktır. Ağustos ayında kış hazırlıkları başlanıp kurutulacak meyvelerin ve sebzelelerin kurutulmaya başlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca Ağustos ayında sebze ve meyvelerin en bol olduğu zaman olduğu için kışa hazırlık yapmanın en uygun zaman olduğu belirtilmektedir.

2.3. Akşam olunca tavuk bile evin yolunu bulur. (Āşam olunca taūg bile evin yolunu bulur.): Aile fertlerinin akşam olunca vakitlice eve gelmeleri gerekir. Hayvanlar bile akşam yuvasına dönüyor. İnsanların da akşam evine, ailesine dönmesi gerekir.

2.4. Alanlar ağlasın, kara yazma bağlasın. (Ālanlar ālasın, ġara yazma balasın.): İyi huylu olmayan bir kızın evleneceği kişinin pişman olacağını belirten bir atasözüdür. Buradaki "kara yazma

⁴ *Duygu gazetesi*, Çankırı'da 9 Ekim 1930-19 Kasım 1938 tarihleri arasında Ahmet Talat (Onay) tarafından yaklaşık 8 yıl çıkarılan haftalık bir olup toplamda 404 sayı basılmıştır. Gazetede genel itibarıyla siyasi haberler ağırlıkta olmakla birlikte Çankırı'nın yerel haberleri, kültürü, dil ve edebiyat araştırmaları, ekonomisi, spor faaliyetleri, sosyal yaşantısı vb. konularda önemli bilgiler yer almaktadır.

⁵ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20/07/2023-28/10/ 2023.

⁶ Aksoy, Ö. A. (1988) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

⁷ Albayrak, Nurettin (2009) *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları 184, İstanbul.

⁸ Aksu, B. T., Akalın, Ş. H. ve Toparlı, R. (2022) *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

bağlamak” deyimi yas tutma, üzüntü metaforudur. Genç kızları kızdırmak için şaka mahiyetinde de söylenir.

2.5. Ayı kazana fare kepçeye sıçar. (Ayı gazana fare kepçeye sıçar.): Ne kadar bütçen varsa ona göre hareket etmelisin. Geliri büyük olanın gideri de büyük olur. Geliri az olanın da gideri az olur. Herkes maddi imkânlarına göre hareket etmelidir. Halk arasında argonun da benzetmelerde kullanıldığını görüyoruz.

2.6. Babadan öksüz oynar gezer, anadan öksüz ağlar gezer. (Babadān öğsüz oynar gezer anadan öğsüz ağlar gezer.): Babası olmayan çocuğa annesi hem annelik hem babalık yapmaya gayret eder, çocuk fazla bir zorluk çekmez. Fakat annesi olmayan çocuğun ihtiyacı olan anne şefkatini kimse gösteremez. Hiç kimse bir çocukla kendi annesi kadar ilgilenmez. Annenin yokluğunu baba veya başkası dolduramaz.

2.7. Bir almanın bir de vermesi vardır. (Bir almanın bi de vèrmesi vardır.): Ödünç alınan bir şeyin daha sonra iade edilmesi gerektiği için herkes maddi gücü oranında ödünç almalıdır. Bir şeyin ödünç alınacağı zaman dahi ölçülü olmak gerektiğini anlatan bir atasözüdür.

2.8. Bir günde ölmezsin yarına gelmezsin (Bir günde ölmezsin yarına gelmezsin.): Yaptığın işi; yorulsan da geceyi de bulsa bitir yarına bırakma, bir gün sürse ölmezsin ama belki yarın bu işin başına gelemeyebilirsin, anlamında çok sık şekilde kullanılır.

2.9. Bu eşek bu yükü götürmez. (Bu eşeg bu yükü götürmez.): Çok ağır bir iş veya sorumluluk taşıyamayacak kişiye verilmemelidir veya bünyesi zayıf insanlara taşınması zor veya bedensel güç gerektiren işler verilmemelidir. Eşek ağır yük taşıyan insan metaforu olarak kullanılmıştır. Genelde atasözlerinde “eşek” hamal veya çalışkan insan benzetmesinde kullanılır. Asya ve Anadolu coğrafyasında eşeklerin binit veya taşıma için kullanılan hayvan olması metafor üretmede etken olmuştur.

2.10. Canın kökü yoktur. (Canın kökü yoğdur.): Ölüm her an gelebilir, can her an çıkabilir ve insan ölebilir. Bu dünya geçicidir ve hiç kimsenin ömrü üzerinde bir garantisi yoktur.

2.11. Cenabetten keramet zuhur etmez. (Cenabeden kerameT zuxur eTmez.): Temiz kalpli olmayan insandan hayırlı iş çıkmaz.

2.12. Çok söyleme arsız edersin kapıyı kitleme hırsız edersin. (Çok söyleme arsız edersin kapıyı kitleme hırsız edersin.): Bir şey hakkında ne kadar çok söz söylenirse veya bir kişi ne kadar çok tenkit edilirse söylenenler etkisini kaybeder ve sıradanlaşır. Her şeyi kısıtlamak ve ihtiyaçlardan yoksun bırakmak da ihtiyaçların hırsızlık yoluyla giderilmesine yol açar. Her konuda orta yol izlenmelidir.

2.13. Dalaşgan köpekte yara eksik olmaz. (Dalaşgan KöpeKde yara egsiK olmaz.): Saldırgan insanların başı beladan kurtulmaz.

2.14. Dost dostu at başışlar. (Dost dostu at başışlar.): Aynı yolun yolcuları birbirleri için her tür özveriği gösterirler, gerektiğinde en değerli varlıklarını bile birbirlerinin yararına sunarak yardımlaşmaktan kaçınmazlar. Dost dostu için her türlü sıkıntıya katlanır, onun için en değerli malını bile başışlar.

2.15. Defi çalan parayı toplar. (Defi çalan parayı toPlar.): Harcanan bir emeğin karşılığının o emeği veren tarafından alınması gerekir.

2.16. Değirmende buğdayı olana herkes ödünç un verir. (Deirmende būdayı olana herkes ödünç un verir.): Geri alacağından emin olunan kişiye herkes borç verir. Zenginlere herkes borç verir.

2.17. Deliyle harhara⁹ girme. (Deliyle xarxara girme.): Deliyle kavga etme haklıyken haksız duruma düşersin. Akıl sağlıklı yerinde olmayan insanlarla kavga etmemeyi tavsiye eden bir atasözü.

2.18. Derya dil ol ki rahat bulasın. (Derya dil ol ki rahaT bulasın.): İnsan, güzel sözlü, iyi niyetli, hoşgörülü ve olumlu olursa olayları da öyle yorumlar ve hayata daha hoşgörülü bakar. Bu da onun ömrünü mutlu geçirmesini sağlar.

2.19. Dışarıdan baktım hizmetçi duracağım geldi. İçeriden baktım zekât vereceğim geldi. (Dışardan bağıdım hizmetCi duracām geldi. İçerden bağıdım verecēm geldi.): Bazı insanlar kendini zengin gibi gösterip şatafatlı hayatı varmış gibi davranırsa da özel hayatında çok kötü şartlarda yaşıyor olabilir. Dışarıdan görünüşünün tam tersi hayat sürenler için kullanılır.

2.20. Ekmeği buldu da katığını arar. (Egmei buldu da ğatığını arar.): İmkânları kısıtlı insanların en önemli ihtiyaçlarını gidermek yerine lüks sayılacak isteklerde bulunmaları doğru değildir. İlk önce acil ihtiyacın giderilmesi için çaba gösterilmelidir.

2.21. El üstündeki akçaya, çay kenarındaki bahçeye güvenilmez. (Él üstündeKi aKCaya, çay kenarındaKi baxCeye güvenilmez.): Başkasından alacaklı olunan paranın alınıp alınmayacağına garanti yoktur. Alacağına güvenerek iş yapılmaz. Alacakla borç ödenmez. Akarsu kenarındaki bahçenin mahsulüne de güvenilemez. Her an yağmur yağıp sel götürebilir. Riskli konularda emin olunamaz.

2.22. El el derken dudakların birbirine yapışmıyor da bir bir derken birleşiyor. (Él él dërken dódağların birbirine yabışmaz da bir bir dërken birleşü.): Buradaki “el” yabancı, kişinin kendi aile ve akrabalarından olmayan şahıslardır. “El” kelimesinin telaffuzunda bile dudaklar birbiriyle temas etmemekte ve birlik oluşturmamaktadır. Bir kelimesinde ise iki dudak birbiriyle birleşebilmektedir. Yani yabancından birlik, beraberlik, dayanışma, ortak hareket etme beklentisi yanlış olur. Fakat aile ve akrabalar birbirleriyle daha iyi yardımlaşabilir, dayanışma gösterebilir anlamındadır.

2.23. Ele iftira eden başında bulur. (Éle ifTira éden başında bulur.): Başkalarına iftira eden kendisi de iftiraya uğrar.

2.24. Eşek sıpanın arkasına gezer. (Eşşek Sıpanın arkasına gezer.): İnsanların kendilerinden küçüklerden de akıl alabilecekleri ve öğrenebilecekleri şeyler olduğunu vurgulayan bu atasözünde “*akıl yaşta değil baştadır*” atasözünün benzer anlamlısını görüyoruz. Burada eşeğin yavrusu “*sıpa*” sembolik olarak “akıllı genç” benzetmesinde kullanılmıştır. “*Eşek*” ise orta yaşlı veya yaşlı akıl danışan kişiyi sembolize etmektedir.

2.25. Erken kalkan yol alır, geç kalkan yolda kalır. (Érken galkan yol alu geç galkan yolda galu.): İşine erken başlayan daha başarılı olur, işini tamamlar. Geç başlayan ise geç kaldığı için işi yarım

⁹ Kavga.

kalabilir, başarısız olur veya işi yarım kalır. Burada hem somut anlamda erken kalkmanın ve işe erken başlamanın önemi vurgulandığı gibi geç kalkmanın da hem gidilecek yere gecikileceğini ifade ettiği gibi yolda kalmanın metaforik olarak başarısız olmak anlamını taşıdığı görülüyor. Bu atasözünün “Erken kalkan (veya çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.” şeklinde kullanımı da vardır.¹⁰

2.26. Eşiğe oturma başın kel olur. (Eşİe oturma başıñ kel olur.): Eşiğe oturmanın iyi sayılmadığını gösteren bir söylem. Eşiğe oturanları uyarmak için kullanılan bir tavsiye.

2.27. Et ye, su iç ağzın bala dönsün, bal ye, su iç ağzın yala dönsün. (Et yé, su iç, ağzıñ bala dönsün, bal yé su iç, azıñ yala dönsün.): Et yedikten sonra su faydalıdır ve ağzın tadını da artırır. Fakat bal yedikten sonra su içmek ağzın tadını bozar ve tavsiye edilmez.

2.28. Evin yapılmışını donun dikilmişini al. (Eviñ yapılmışını donuñ dikilmişini al.) Eksik iş yapma, yaptığın iş tam olsun.

2.29. Fukaranın gözü tok olur. (Fıkaranın gözü toğ olur.): Fukara insanların kapısı herkese açıktır. Elinde ne varsa paylaşır, ikramı bol olur.

2.30. Fukaraya bir selam dünyaya değer. (Fıkaraya bir selam dünyaya deer.): Fakir insanlara yakın durmak etmek çok kıymetlidir.

2.31. Gâvur yaptırısın, Müslüman otursun (Ėavur yabdırsın, Müslüman otursun): Ev yaptırmanın, ustalarla uğraşmanın zor olduğu anlamındadır.

2.32. Göz nerdeyse gönül de oradadır. (Göz nerdeyse göñül de ordadır.): İnsan gördüğünden etkilenir.

2.33. Herkes sanatının hilesini bilir. (Herkes sanatıñ hilesini bilir.): Bir işin ustası yapılan işteki eksiklikleri görür. Bir işi iyi bilen insan, o işte nasıl hile yapılacağını bilir.

2.34. İftira dağdan taştan ağırdır. (İftira dādan daşTan aırdır.): İftirayı taşımak zordur. İftiraya uğrayan kişiye büyük bir zulümdür.

2.35. Kaba ağaç benim olsun da, gölgesinde kim durursa dursun. (Ėaba ağaç benim olsun da, gölgesinde kim durursa dursun.): Güç ve zenginlik benim olsun da gerisi önemli değil.

2.36. Kardeş kardeşin miskin olduğunu ister. (Ėardáš Ėardášın misKin olduunu isTer.): Kardeşler birbirini kıskanır, kardeş kardeşin kendisinden daha iyi olmasını istemez.

2.37. Karıncanın kahamı¹¹ çıkar. (Ėarıncanın Ėahamı çıkar): Hiç ummadığın, önem vermediğin birisinin ummadığın bir destekçisi çıkar. Kimsesi yok gibi görünenlerin de tanıdığı, dostu olabilir, kimsesiz gördüğün insanı ezmeye kalkma.

2.38. Karlar yağdı izler örtüldü. (Ėarlar yādı izler örtüldü.): Kar yağdıktan sonra avcılık yapılmaz. Mecaz anlamda, kötü bir olaydan sonra suç delilleri yok edilir.

¹⁰ Aksu B. T., Akalın Ş. H., Toparlı R. (2022): 242

¹¹ “Kaham“ akraba.

2.39. Kaz diyerek adamı kümeSe koyarlar. (Ğaz diyereK adamı kümeSe ğoyarlar.): Bazı insanların karşısındakini akılsız görerek kandırırlar.

2.40. Kız anadan öğrenir sofrA düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi.¹² (Ğız anadan öğrenir sofrA düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi.): Kız çocuğı öğrenmesi gereken işleri annesinden öğrenir. Oğlan çocuğı da öğrenmesi gerekenleri babasından öğrenir.

2.41. Kimisini ar eyler, kimisini yar eyler, kimisini çoluk çocuk eyler. (Kimisiğni ar eyeler, kimisiğni yar eyeler, kimisiğni çoluk çocuk eyler.): Eskiden olan ve günümüzde de görebileceğiz evlilik problemlerinden birisine değinilmektedir. Kimisini ar eyler derken, bazı insanları dışarıdan gelebilecek yargılamalar onun evliliğı sonlandırmasına engel olur. Kimisini yar eyler derken, anlaşıldığı üzere sevdiği kişiden ayrılmak istemez, sevdiği kişi de buna engel olur, anlamındadır. Kimisini çoluk çocuk eyler derken ise çocuk sahibi olduktan sonra onların geleceğı açısından ayrılmayı düşünmez.

2.42. Kimseye iyilik etmeyen zengin fukaradan sayılır. (Kimseye iyiliK etmeyen zengin fıkaradan sayılır.) Cimri insan fakir olarak yaşar, malını yemez.

2.43. Komşu kızı birbirine iddia ile baştan çıkar. (Ğomşu ğızı birbirine iddiaynan başTan çıkar.) Komşu kızları birbirini kıskanarak baştan çıkar. Komşu kızları birbiriyle her alanda kıskançlıkla yarışa girer ve birbirlerinin sevgilisini elinden almaya çalışırlar.

2.44. Köpek sinek kapmakla karnı doymaz. (Köpek sineK ğabmakla ğarnı doymaz.) Başkalarından menfaat sağlamak amacıyla hareket eden çıkarıcı insan açgözlüdür, gözü doymaz.

2.45. Kul kalıba, Allah kalbe bakar. (Ğul ğalıba, Allah ğalbe bagar.) İnsanlar dış görünüşe önem verir, Allah saf kalbe önem verir.

2.46. Kurdun adı yese de yaman yemese de yaman.¹³ (Ğurdun adı yese de yaman yemese de yaman.) Adı kötüye çıkmış insanlar kötülük yapsalar da yapmasalar da kötü olarak görülürler.

2.47. Kurtla yatan kurt olur. (Gurdununan yatān gurt olu.): Kiminle yakın arkadaş olursan ona benzersin. “Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözünün başka bir söyleyiş şeklidir. Burada kurt metaforu saldırgan ve zarar veren kişi metaforu olarak kullanılmıştır.

2.48. Künde¹⁴ güzelin götü açık kalır. (Künde ğöSeliğ göTü açIK ğalır.): Güzel giyinmeye ve süslenmeye fazla harcama yapanlar parasız kalır, geçim sıkıntısına düşer. Bu atasözünün “Künde güzelin yabanlığı bulunmaz” şeklinde ve bambaşka anlamda kullanımı da mevcuttur.¹⁵ Bu atasözünde “götü açık kalmak” deyimini mecaz anlamda kullanılarak “fakir olmak” manası yüklenmiştir.

2.49. Mart yağmuru gümüş, Nisan yağmuru altın. (MarT yāmuru gümüş, nisan yāmuru alTun.) Mart yağmuru verimli olmaz, nisan ayında yağan yağmur Çankırı bölgesinde tarımda verimliliğı artıran en faydalı yağmurdur.

¹² Bu atasözü Çankırı yöresine ait olsa da Türkiye'nin bir çok bölgesine yayılmıştır. Çankırı'nın simgesi haline gelen yaren kültürünün ortaya çıkardığı bir deyiş olduğu için çalışmamıza dahil etmeyi uygun bulduk.

¹³ Bu atasözü “kurdun ağı yese de kan, yemese de” şeklinde de mevcuttur. Krş. Albayrak (2009: 678).

¹⁴ Çankırı yöresinde *künde* “hergün” anlamında kullanılır.

¹⁵ Krş. Nurettin Albayrak, Türkiye Türkçesinde Atasözleri, Kapı Yayınları 184, (İstanbul: 2009): 587-88

2.50. Manda su yalamakla kanmaz. (Manda su yalamağlan ğanmaz.) Güçlü insanların ihtiyaçları da büyüktür.

2.51. Neminam¹⁶ elin dört ayaklı iki keçisi. (Neminam elin dört ayaklı iki keçisi): Başkalarının nesi var nesi yok, nasıl yaşıyorlar, ne yaptığı beni ilgilendirmez, anlamındadır. Bu atasözü bir başkasının işine karışmamak ya da dedikodusunu yapmamak gerek, anlamında kullanılmaktadır.

2.52. Of çekme, düşmanların oh çeker. (Of çekme, düşmanların oh çeker.):Üzüldüğünü düşmanına belli etme, sevinir, anlamındadır. Üzülen birine düşmanını sevindirmemesi için söylenen bir tavsiye.

2.53. Onarsan dokuz, onmazsan otuz. (Onarsan dokuz onmazsan otuz.): Bereketli yılda mart soğuşu dokuz gün, bereketsiz yılda otuz gün sürer. Eğer ki mart ayında soğuk hava dokuz gün sürer ve sonra hava açılırsa o dokuz günden sonra bahar yaşanır ve o yıl bereketli olur, fakat martta soğuk otuz gün sürerse bahar geç gelir ve daha az verim ve bereket olur. Hava şartlarının uzun yıllar deneyimlenmesi sonucu ortaya çıkmış bir atasözüdür.

2.54. Öğünü geçenin ömrü geçer. (Öünü geçenin ömrü geçer.): Yemek öğününü atlatmak sağlığa zararlıdır. Sağlıklı yaşam için yemeğİ vaktinde yemek ve yemek vakitlerine de önem vermek gerektiğini vurgular.

2.55. Para tutmakla birikir, yutmakla birikmez. (Para DuTmağla birikir, yuTmağla birikmez.): Para biriktirmenin fazla veya aşırı harcamakla mümkün olmadığını ancak harcamaların kısıtlanarak mümkün olduğunu ifade eder.

2.56. Sap elinse samanlık da mı elin. (SaP elinse samanlık da mı elin.): Misafirlikte çok aşırı yemek yemenin mideye ve sağlığa zararlı olduğu anlatılmaktadır. Burada hayvanların yediğı “ekin sapı” mecaz anlamda “yemek”, samanlık ise “mide” anlamında kullanılmıştır. Bedava da olsa aşırı yemenin sağlığa zararlı olduğunu vurgulayan bir atasözüdür.

2.57. Sarığımın eğriliğine bakma, kalbimin doğruluğuna bak. (Sarımın eyriline bakma, ğalbimin dörulüuna bak.): Yani kılığİma kıyafetime bakma önemli olan iç güzelliğı, kalp temizliğıdir. Kıyafetimdeki bozukluklar ve dış görünüşüm seni yanıltmasın, iyi bir insan mıyım ona bak, anlamındadır.

2.58. Sivrilttiğimiz kazık göğsümüze battı. (SivrilTdiğimiz ğazık gösümüze battı.) Koruyup, yetiştirilen kişi tarafından kötülük görmek anlamındadır.

2.59. Soğanın suyunu içmeden adam olamazsın. (Soğanın suyundan içmeden adam olamazsın): Zorluk çekmeden adam olunmaz, anlamında kullanılmaktadır. Acı çekmeden, sıkıntı yaşamadan olgun insan olamazsın. Bu atasözünde soğanın suyu acı tecrübe olarak nitelendirilmiştir. Adam olmak deyimi de düzgün insan olmak anlamındadır.

2.60. Söylersen salyan akıyor söylemezsen ağzın kokuyor. (Söylersen salyan akıyor söylemezse ağzın kokuyor.): Bir şeye ihtiyacı olan kişi söylese ağzı kokulu olarak değerlendirilir, söylemese de muhtaç durumda kötü görünür. Bu atasözünde muhtaç kişilerin ihtiyaçlarını söylese de

¹⁶ Çankırı'nın Çerkeş yöresinde *neminam* “banane” anlamında kullanılan bir tabir.

söyleme de yardım istenilen kişi veya toplum tarafından yargılandığı belirtilmektedir. Buradaki “*derler*” tabiri genelde toplum için kullanılır.

2.61. Usta diye keçi büzüğüne derler, kalıpsız düğme yapar. (Usda diye geçi büzüüne dërler, gâlıpsız dũme yapar.) Kötü ustaları küçümsemek için kullanılan bir söz. Sen usta sayılmazsın, keçi bile senden maharetli anlamında.

2.62. Uzaktan kız al poğu¹⁷, yakından kız al koğu gelsin. (UzağTan ğız al poğu, yaKından ğız al koğu gelsin.) Yakın çevreden evlenmek arabozucu dedikoduları beraberinde getirir ve problemli olur. Uzaktan evlenmek daha iyidir.

2.63. Yükü götürene yüklerler. (Yükü götürene yúğlerler.): İşini iyi yapana devamlı iş yaptırırlar, anlamındadır. Çalışkan olanlara fazlaca iş buyrulur. İşini iyi yapanların kendilerini kullandırmamaları için uyarıdır. Kişi kendisine diğerlerinden daha fazla iş veya sorumluluk verildiğinde de bu atasözüyle kendisinin kullanıldığını ifade eder.

III. Çankırı yöresel atasözlerinin kavram alanları

3.1. Aile hayatı, aile terbiyesinin ve eğitiminin önemi, akrabalık ilişkileri ve evlilikle ilgili atasözleri

Ailenin hayatı, ailede anne ve babanın önemi, çocuklara verilen aile terbiyesinin gerekliliği, aile bağlarının ve akrabalar arasındaki dayanışmanın önemi Çankırı yöresi atasözlerinin kavram alanında dikkatimizi çekmektedir. Çankırı'nın yöresel atasözlerinin simgesi haline gelmiş olan ve her fırsatta sıkça kullanılan “**Kız anadan öğrenir sofrâ düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi**” deyişi aile terbiyesinin önemli olduğunu annelerin kızların eğitiminde örnek olduğunu, erkek çocuklarının da babasının rehberliğinde terbiye ve edep öğrendiğini belirtmektedir. Burada bahsedilen sohbet Çankırı'da hâlâ yaşatılan geleneksel “yaren” sohbetleridir. Görgü, maharet, terbiye ve sosyal ilişkiler aile fertlerinden öğrenilir. Bir diğer atasözünde de çocuk eğitiminde dengeli davranma tavsiye edilmektedir. Ör. “**Çok söyleme arsız edersin kapıyı kitleme hırsız edersin.** Akşam olunca eve dönmenin önemi “**Akşam olunca tavuk bile evin yolunu bulur.**” şeklinde getirilmiştir. Bu atasözünde akşam erken eve dönme metaforu olarak “tavuk” kullanılmıştır. “**Babadan öksüz oynar gezer, anadan öksüz ağlar gezer.**” sözünde ise çocuk bakımında, eğitiminde ve şefkat göstermede annenin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Annenin babadan daha koruyucu olduğu ve çocuğuyla yakından ilgilendiği belirtilmiştir. Burada ayrıca çocukların anne şefkâatine olan ihtiyacının baba sevgisinden daha fazla olduğunu da anlamak mümkündür. Ailenin önemini ve akrabalık ilişkilerinin iyi olmasını belirten bir başka atasözü de “**El el derken dudakların birbirine yapışmıyor da bir bir derken birleşiyor.**” şeklindedir. Bu atasözünde de aile fertlerinin ve akrabaların dayanışma içerisinde olması gerektiği belirtilirken “bir” metaforu ile kişinin kendi aile ve akrabasıyla birlik, beraberlik ve dayanışma içinde olması ifade edilmektedir. Fiziki bir olay olan dudakların telaffuz ederken birleşmesinden yola çıkılarak metaforik benzetmeyle aile ve akraba dayanışmasının önemi vurgulanmıştır. Kardeşler arasında ilişkilerde ise kıskançlık olduğunu vurgulayan atasözü “**Kardeş kardeşin miskin olduğunu ister.**” şeklindedir. Atasözleri insan karakterinin ve sosyal hayatının aynası olduğu için hayatta var olan bütün olguları yansıtır. Kötü huylu biriyle yapılacak evliliğin mutsuzluk getireceğini belirten “**Alanlar ağlasın, kara yazma bağlasın.**” söyleyişinde “kara yazma bağlamak” deyimini mutsuzluk ifadesi olarak “kara yazma” da üzüntü, yas metaforu olarak kullanılmıştır.

¹⁷ Bohça

“**Uzaktan kız al poğu¹⁸, yakından kız al koğu gelsin.**” atasözünde evlenirken yakın çevreden değil de uzak yerlerden evliliğin tavsiye edildiği ve yakından evliliğin sorunlu olduğu belirtilmektedir. “**Kimisini ar eyler, kimisini yar eyler, kimisini çoluk çocuk eyler.**” atasözünde eşlerin mutlu olmamalarına rağmen Türk kültüründe ailenin önemli olmasından dolayı mümkün olduğu kadar bozulmaması için mahalle baskısı ve eş dostun knaması ve çocukların aile ortamında yetiştirilmesinin daha doğru olduğu gerekçeleriyle evliliklerini sürdürdüklerini ifade etmektedir. Bu atasözünden de anlaşılacağı üzere Türk aile hayatında anlaşamayan eşlerin boşanmamalarında akrabalar ve çevre önemli rol oynamaktadır.

3.2. İş hayatını ve ekonomiyi (alışveriş, para, borç, zenginlik, fakirlik) ilgilendiren atasözleri

İnsanlar, işlerinin yürümesi için kendi işleriyle kendileri ilgilenmeleri en doğrusudur. Ör. **Ağa başım dön başım yine kendim**. Ödünç alırken dikkatli olmak gerektiği **“Bir almanın bir de vermesi vardır”** söyleyişinde vurgulanarak ödünç alırken ekonomik geri ödeme gücünün aşılmaması gerektiği belirtilmiştir. Bir başka atasözünde başlanan işin mümkünse bitirilmesi, ertesi güne bırakılmaması tavsiye edilmiştir: **“Bir günde ölmezsin yarına gelmezsin”** İş hayatında adaletin ve emeğin karşılığının emek sahibine ait olduğunu belirten **“Defi çalan parayı toplar”** atasözü de hakkaniyete önem veren iş ahlakını dile getirmektedir. Burada “def çalmak” hem somut anlamıyla kullanılmakta hem de mecaz anlamıyla “emeği” temsil etmektedir. **“Değirmende buğdayı olana herkes ödünç un verir”** atasözünde “değirmende buğdayı olmak” mal mülk sahibi, zengin metaforu olarak kullanılmıştır. Alacakla borç ödenemeyeceğini, çünkü borçlunun söz verdiği geri ödemeyi zamanında yapmayacağını vurgulamaktadır. Risk içeren gelir kaynağı güvenilmezdir. Ör. **“El üstündeki akçaya, çay kenarındaki bahçeye güvenilmez”** Sabah erken kalkmayı, işe erken başlamayı tavsiye eden atasözü **“Erken kalkan yol alır, geç kalkan yolda kalır”** şeklindedir. Ev alırken giyecek ihtiyacını giderirken yapılmış evi kıyafette de dikilmiş olanı tercih etmelidir. **“Evin yapılmışını donun dikilmişini al”** şeklinde belirtilmiştir. Bir üründeki hileyi en iyi o işin ustası bilir. Ör. **“Herkes sanatının hilesini bilir”** İnsanların mal, mülk konusundaki aç gözlülüğü ve gösteriş merakı **“Kaba ağaç benim olsun da, gölgesinde kim durursa dursun”** söyleyişle dile getirilmiştir. Gösteriş merakının, aşırı tüketimin ve süse düşkünlüğün yanlışlığı **“Künde güzelin götü açık kalır”** atasözüyle dile getirilmiş ve “götü açık kalmak” deyimini fakirleşmek anlamında kullanılmıştır. Aşırı tüketimi eleştiren ve tasarrufu tavsiye eden bir diğer atasözü de **“Para tutmakla birikir, yutmakla birikmez”** der. Çok çalışkan, becerikli ve sorumluluk sahibi insanlara her yerde (aile, işyeri vb.) fazla iş verilir. Ör. **“Yükü götürene yüklerler”**. Bazı insanlar zengin olmadığı halde gösteriş merakından dolayı kendisini zengin göstermeye çalışır. Bu çarpıklık ve sahte tutum **“Dışarıdan baktım hizmetçi duracağım geldi. İçeriden baktım zekât vereceğim geldi.”** söyleyişle eleştirilmiştir. Zenginlerin başkalarına yardım etmemesi de **“Kimseye iyilik etmeyen zengin fukaradan sayılır”** atasözüyle kınanmıştır. Fakir insanların çok az şeyle yetindikleri ise **“Fukaranın gözü tok olur”** atasözüyle dile getirilmiştir.

3.3. Arkadaşlık, dostluk, komşuluk, sosyal hayat ile ilgili atasözleri

Toplumda dengesiz hareketlerde bulunan ve kavga etmeyi seven kişilerle tartışmanın yanlış olduğunu, onlarla tartışmaya girmenin yanlış olduğunu **“Deliyle harhara girme”** atasözüyle güzel konuşup tatlı dilli olmanın gerekliliği de **“Derya dil ol ki rahat bulasın”** deyişle tavsiye edilmiştir. Bu atasözünde “derya” engin ve kapsayıcı, güzel anlamında kullanılmıştır. Toplumsal ilişkilerde insanlar yakınında

¹⁸ Bohça

olan, dikkatini çeken, gördüğü insanlara ilgi duyar ve o insanları severler. Bunu vurgulayan atasözü **“Göz nerdeyse gönül de oradadır”** şeklindedir. Toplumsal ilişkilerin en önemlilerinden olan komşulukta kıskançlığın boyutunu gösteren **“Komşu kızı birbirine iddia ile baştan çıkar”** sözüyle dile getirilmiştir. Düşmana sıkıntılarının ve zayıflığın gösterilmesinin yanlışlığı **“Of çekme, düşmanların oh çeker”** atasözüyle vurgulanmıştır. Bazı insanlara başarılı olması için yardım ettiğiniz halde size kötülükle karşılık vermesi **“Sivriltiltiğimiz kazık göğsümüze battı”** söyleyişle belirtilmiştir. Bu atasözünde “sivriltiltiğimiz kazık” metaforu yükselen ve güç sahibi olan şahıs olarak kullanılmıştır. Ayrıca “kazık” kötülük anlamında da kullanılarak tevriye yapıldığı görülmektedir. Fakir insanların durumlarını dile getirmesinin zor olduğu **“Söylersen salyan akıyor söylemezsen ağzın kokuyor”** sözüyle dile getirilmiştir. Bu atasözünde, “ağzın kokması” metaforuyla açlık simgelenmiştir.

3.4. Dini konular ve batıl inançlar

Ölümün her an gerçekleşebileceği ve her canlının öleceği **“Canın kökü yoktur”** söyleyişle hatırlatılmaktadır. İslam dininde gusül abdestinin şart olduğu ve bunu yapmayanların iyi işler yapamayacağı da **“Cenabetten keramet zuhur etmez”** atasözüyle vurgulanmıştır. İslam’a göre fakirlere yardım etmek, fakirlere sahip çıkmak sevaptır. **“Fukaraya bir selam dünyaya değer”** sözüyle de fakirlerin dışlanmamasının, onlara selam vermenin çok değerli olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer atasözünde de İslam inancında iftira atmanın çok günah olduğu ve iftiraya uğrayan kişiye de taşınması ağır bir yük olduğu **“İftira dağdan taştan ağırdır”** ifadesiyle belirtilmiş “dağ ve taş” benzetmesiyle de ağırlığına vurgu yapılmıştır. Toplumun dış görünüşe önem vermesinin yanlışlığı da **“Kul kalıba, Allah kalbe bakar”** atasözüyle dile getirilmiştir. Her yerde olduğu gibi Çankırı’da da batıl inanca dayanan atasözü mevcuttur: **“Eşiğe oturma başın kel olur”** söyleyişi buna bir örnektir. Ev yaptırmanın zorluğunu belirten **“Gâvur yaptırın, Müslüman otursun”** atasözünde “gâvur” zahmetli işe, Müslüman da rahatlığa lâyık görülmüştür. Bu atasözündeki “gâvur” kelimesi, Müslüman olmayan anlamında kullanılmıştır. Zira bu kelime Anadolu’da zalim, gaddar anlamında da kullanılmaktadır.

3.5. Mevsimler, aylar ve tarım ile ilgili atasözleri

Mevsimler ve aylar Anadolu da çeşitli tanımlarla tasvir edilmiştir. “Ağustosun on beşi yaz, on beşi kış” denilerek henüz sıcak ayda kış hazırlıklarının başlaması vurgulanmıştır. Bazen toplumda suçluların suçlarının örtbas edildiği durumlar vardır. Bu da **“Karlar yağdı izler örtüldü”** söyleyişle belirtilmiştir. Burada “kar” hem gerçek anlamda hem de metaforik anlamda izleri, delilleri yok eden şey anlamında kullanılarak tevriye sanatı yapılmıştır. Yağmurların zamanında yağmanın önemi **“Mart yağmuru gümüş, Nisan yağmuru altın”** atasözüyle dile getirilirken kış soğğunun da martta kısa sürmesinin tarıma olumlu etkisi **“Onarsan dokuz, onmazsan otuz”** söyleyişle belirtilmiştir.

3.6. İnsan karakterleri ile ilgili atasözleri

Başkalarından istifade etmeyi seven, açgözlü insanlar için kullanılan **“Sap elinse samanlık da mı elin”** atasözünde bu davranışın mideye ve sağlığa zararlı olduğu ifade edilmektedir. Sap kelimesi yiyecek içecek metaforu olarak kullanılmış, samanlık metaforu ise insan midesini ifade etmektedir. Açgözlülüğün ve bedavacılığın kendine zarar bile verse vazgeçilmeyen çok zararlı ve kötü bir karakter olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer **“Sarığımın eğrilğine bakma, kalbimin doğruluğuna bak”**

atasözünde toplumun dış görünüşe bakarak insanların karakterleri hakkında hüküm vermesi eleştirilmiştir.

3.7. Sebze, meyve ve beslenme ile ilgili atasözleri

Bazı insanların imkânlarının kısıtlı olmasına rağmen lüks yaşama, yeme içme istekleri “**Ekmeği buldu da katığını arar**” atasözüyle eleştirilmektedir. Yemek yerken et yedikten sonra su içilmesi, bal yedikten sonra ise içilmemesi “**Et ye, su iç ağzın bala dönsün, bal ye, su iç ağzın yala dönsün**” atasözüyle tavsiye edilmiş, öğün atlamanın da zararlı olduğu “**Öğünü geçenin ömrü geçer**” söyleyişle uyarıda bulunulmuştur. “**Soğanın suyunu içmeden adam olamazsın**” atasözünde Türk mutfağının baş sebzesi sayılan “soğanın suyu” mecaz anlamda zorluk, sıkıntı, gözyaşı metaforu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.8. Hayvan metaforları

Hayvan metaforlarına atasözlerinde sıkça rastlanır. Çankırı'nın yöresel atasözlerinde de hayvanların metaforik ve gerçek anlamlarında sıkça kullanıldığını görüyoruz. “**Ayı kazana, fare kepçeye sıçar**” atasözünde herkesin kendi imkânları çerçevesinde hareket ettiği belirtilmiştir. Bu atasözünde “ayı” metaforu ekonomik ve sosyal gücü, “fare” de kısıtlı imkânı olan insanı temsil etmektedir. Bir diğer atasözünde çok çalışkan fedakâr ve iyi niyetli insanları “eşek” metaforu ile dile getirilmiştir: “**Bu eşek bu yükü götürmez**”. Bir insana yüklenen sorumluluğun o kişinin kapasitesini aşmaması gerektiği vurgulanarak çalışma şartlarının adaletli olması gerektiği belirtilmiştir. Başka bir atasözünde “eşek”, akılsız insan figürü olarak “**Eşek sıpanın arka sıra gezer**” söyleyişle karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer hayvan “at” ise en değerli hediye metaforu olarak “Dost dostu at bağışlar” atasözünde vurgulanmıştır. At eski dönemlerde Türk kültürünün en değerli binitisi, taşıyıcısı, tarımda kullanılan en önemli hayvan olduğu için dostlar arasında verilebilecek en kıymetli hediye olarak nitelendirilmiştir. “Karıncanın kahamı (yardımcısı) çıkar” söyleyişinde “karınca” metaforu zayıf, kimsesiz ve güçsüz görülerek küçümsenen insanı temsil etmektedir. “Kaz diyerek adamı kümese koyarlar” atasözünde “kaz”, toplumsal dışlama ve baskıya maruz kalmış akılsız insan metaforu olarak kullanılmış, küme ise somut anlamıyla kullanılmıştır. Bir diğer hayvan metaforu “keçi büzüğü”, usta anlamında “**Usta diye keçi büzüğüne derler, kalıpsız düğme yapar**” atasözünde kullanılmıştır. Beceriksiz ustalarla alay etmek için keçi büzüğü örnek gösterilmiştir. Keçi metaforu “**Neminam elin dört ayaklı iki keçisi**” atasözünde hem mal varlığı hem de sözlük anlamıyla (keçi) kullanılmıştır. “**Manda su yalamakla kanmaz**” atasözünde “manda” gideri ve ihtiyaçları fazla olanlar için kullanılmıştır. “**Dalaşgan köpekte yara eksik olmaz**” söyleyişinde “dalaşgan köpek” metaforu saldırgan insanı temsil etmektedir. “**Köpek sinek kapmakla karnı doymaz**” atasözünde ise köpek yine olumsuz anlamda “menfaatçi açgözlü” insanı temsil etmektedir. Türk kültürünün önemli hayvan figürü olan “kurt”, “**Kurdun adı yese de yaman yemese de yaman**” söyleyişinde hem somut anlamıyla hem de mecaz anlamda “kötü, adı kötüye çıkmış insan” metaforu için kullanılmıştır. Aynı şekilde “**Kurtla yatan kurt olur**” atasözlerinde “kötü, zararlı insan” metaforunu olumsuz anlamda görüyoruz.

IV. Sonuç

Çankırı yöresine ait tespit ettiğimiz altmış üç atasözünde her ne kadar Çankırı kültürüne ait tam bir değerlendirme yapılamasa da sosyal hayatıyla, iş hayatıyla ilgili bazı ipuçları elde etmek mümkündür. Örneğin herkesin kendi işini kendisi yapması gerektiği “**Ağa başım dön başım yine kendim**” atasözüyle vurgulanmış, iş hayatında başarının bir diğer önemli unsurunun da erken kalkmak ve işe

erken başlamak olduğunu tavsiye edilmiş **“Erken kalkan yol alır, geç kalkan yolda kalır”** ve iş dağılımında, sorumluluk vermede ve iş buyurmada adaletli olmak ve insanların (önceki yüzyıllarda hayvanlar da dahil) kapasitelerinin üzerinde çalıştırılmamaları gerektiği öğütlenmiştir. Ör. **“Bu eşek bu yükü götürmez”**. Ayrıca çalışkan, yardımsever ve iyi niyetli insanların kötüye kullanıldığı vurgulanan **“Yükü götürene yüklerler”** atasözünde iş yüklenen kişinin de buna rıza gösterdiği için kendisinin sorumlu olduğu belirtilmektedir. Başarılı ve amacına ulaşmış bir insan olmanın kolay olmayıp, sıkıntı ve zorluklara göğüs germenin gerekliliği **“Soğanın suyunu içmeden adam olamazsın”** sözüyle dile getirilmiştir. Çankırı atasözlerinde annenin, aile hayatının önemi vurgulanırken çocuk eğitiminde de dengeli olmak gerektiği, çok baskı yapmanın da aşırı serbest bırakmanın da sakıncalı olduğu **“Çok söyleme arsız edersin kapıyı kitleme hırsız edersin”** atasözünden anlaşılmaktadır. Çankırı’yla özdeşleşmiş **“Kız anadan öğrenir sofraya düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi”** söyleyişi de çocuklara aile terbiyesi ve adabımuâşeret verilmesinin önemini gösteriyor. Bazı atasözlerinde akrabalık ilişkilerinin sıkı tutulmasının ve akrabaların birbirine destek olmasının önemi vurgulanmaktadır.

Çankırı atasözlerinde harcamalarda dengeli olmayı, masraflarda israftan kaçınmayı ve gösteriştan uzak durmayı hatta borçlanmada dahi ekonomik gücüne göre davranmayı salık veren atasözleri de oldukça önemli. Ör. **“Künde güzelin götü açık kalır”, “Para tutmakla birikir, yutmakla birikmez.”, “Ayı kazana fare kepçeye sıçar”, “Bir almanın bir de vermesi vardır”, “Ekmeği buldu da katığını arar” ve “Dışarıdan baktım hizmetçi duracağım geldi”** vb. Ayrıca gösteriştan ve israftan kaçınılması gerektiği, fakirlere yardımın önemli olduğu, insanları dış görünüşüne göre yargılamanın yanlış olduğu dile getiriliyor.

Sosyal ilişkilerde uyumlu olmayı, tartışmadan kaçınmayı öğütleyen atasözleri: **“Deliyle harhara girme”** ve **“Derya dil ol ki rahat bulasın”** söyleyişleriyle dikkatimizi çekmektedir. Gönül ilişkilerinde yakın mesafenin olumlu etkisi vurgulanmış: **“Göz nerdeyse gönül de oradadır”** tespitiyle belirtilmiştir. Komşular arasındaki kıskançlığın varabileceği boyut **“Komşu kızı birbirine iddia ile baştan çıkar”** şeklinde dile getirilmiş, yardım edilip yükseltelen kişilerin nankörlük ederek zalimlikle karşılık verebilecekleri **“Sivrilttiğimiz kazık göğsümüze battı”** diyerek ifade edilmiştir. Fakirlerin yardım dilenmesinin zor olduğu da **“Söylersen salyan akıyor söylemezsen ağzın kokuyor”** atasözüyle anlatılmıştır.

Dinî konularda hayatın geçiciliği, gusül abdestinin önemi, fakirlerle sosyalleşmenin gerekliliği, Allah katında dış görünüşün değil iyi kalpliliğin önemli olduğu, iftiranın çok ağır bir kötülük olduğu vurgulanmıştır: **“Canın kökü yoktur”, “Cenabetten keramet zuhur etmez”, “Fukaraya bir selam dünyaya değer”, “İftira dağdan taştan ağırdır”, “Kul kalıba, Allah kalbe bakar”**. Çankırı’da batıl inançları konu alan bir atasözüne rastladık: **“Eşiğe oturma başın kel olur”**.

Yiyecek, içecek ve yemek konusundaki atasözleri de Ağustos ayında kış hazırlıklarına başlanmasını, et yedikten sonra su içilmesini, öğün zamanı yemek yenmesini, yemek yerken fazla yememeye dikkat edilmesini tavsiye etmektedir. Ör. **“Ağustosun on beşi yaz, on beşi kış”, “Et yé, su iç, ağız bala dönsün, bal yé su iç, azıy yala dönsün”, “Öğünü geçenin ömrü geçer”, “Sap elinse samanlık da mı elin”** gibi.

Metafor için kullanılan hayvanlardan en çok “eşek” çalışkan ve aşırı iş yüküyle sömürülen ve akılsız, cahil insan figürü için; “ayı” güçlü veya zengin insan “fare” fakir veya zavallı insanları simgelemek için kullanılmıştır. At ise en değerli hayvan olarak bir dosta verilebilecek en güzel hediyeyi simgelemektedir.

Karıncayı zayıf, kimsesiz, güçsüz insan metaforuyla görmekteyiz. Kaz ise akılsız insan metaforu şeklindedir. Keçi mal ve zenginlik olarak ve büzüğü de kıvrımlı dışkı yapması sebebiyle usta olarak nitelendirilmiş, yetenezsiz ustaları küçümsemek için kullanılmıştır. Manda, ihtiyacı çok olan insanı temsil etmektedir. Çankırı atasözlerinde kurt ve köpek, saldırgan, aç gözlü, kötü kalpli ve adı kötüye çıkmış insan karakterinin metaforu olarak olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Arkadaş ve eş seçiminden, çocuk eğitiminden, akrabalık ve dostluk ilişkilerinden, alacak verecek ilişkilerine kadar toplumsal hayatın bütün alanlarındaki davranış şekillerini yansıtan, bazen öğüt veren, bazen uyaran, bazen eleştiren, telkin ve önerilerde bulunarak tavsiyeler içeren atasözleri Çankırı yöresinde de Anadolu'nun kadim kültürünün önemli özelliklerini günümüze kadar yaşatmış ve aktarmıştır. Bizim konu edindiğimiz alan, bu kültürün çok az bir bölümünü yansıtmıştır. Temennimiz köklü bir geçmişi olan Çankırı kültürünün daha çok araştırılıp kayıt altına alınmasıdır.

Çankırı ağız ses özellikleri alfabeti:

â: yarı geniş, düz, kalın (a-ı arası)	k: süreksiz, tonsuz gırtlak k'si.
ķ: Süreksiz, tonsuz, art damak	ı̇: Yarı yuvarlak, kalın, dar (ı-u arası)
C: Süreksiz, yarı tonlu, diş eti (c-ç arası)	İ̇: Normalden uzun i sesi
ā: Normalden uzun a sesi	x: sızıcı, tonsuz, art damak
đ: Normalden uzun e sesi	ī: Normalden uzun ı sesi
ū: Normalden uzun u sesi	ō: Normalden uzun o sesi
ġ: Süreksiz, tonlu, art damak	ō̇: Normalden uzun ö sesi
T: Süreksiz, yarı tonlu, asıl diş (d-t arası)	ú: Yarı kalın, yuvarlak, dar (u-ü arası)
ŋ: tonlu, damaklı geniz ünsüzü.	g: Süreksiz, tonlu, orta damak

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1962). *Atasözleri, Deyimler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 10, 131-166.
- Aksoy, Ö. A. (1988): *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Aksu, Belgin Tezcan; AKALIN, Halûk Şükrü; TOPARL, Recep (2022): “*Türk Atasözleri Sözlüğü*”, Ankara, Türk Dil kurumu yayınları: 1500.
- Albayrak, N. (2009) *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları 184*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. 14.04.2023
- Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I, II (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2004): *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 301.
- Osanmaz, B. (2015). *Kayarcık Köyü'nden Derlenen Atasözü ve Deyimler Üzerine Bir İnceleme*. Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (7), 20-27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusbd/issue/40490/485040> Erişim: 10.07.2023
- Yılmaz, A. (1999). *Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 6, 225-272.